

- ²¹ Приватна колекція листівок Я. Васильковського (м. Варшава).
- ²² Левин А. «Немые» гашения России первой мировой войны / А. Левин. – Советский коллекционер. – № 23. – С. 17-30.
- ²³ Єсюнін С. Міста Поділля у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: монографія / С. М. Єсюнін. – Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2015. – С. 211.
- ²⁴ Вовин Я. Почтовые штемпеля России (1858–1917 гг.) / Я. Вовин // Филателия СССР. – 1971. – № 5. – С. 40.
- ²⁵ Пантюхин В. Фирма «Оттомар Циер» для филателистов / В. Пантюхин // Филателия. – 1996. – № 3. – С. 54.
- ²⁶ Леви А. Как коллекционировать открытки? / А. Леви // Открытка (Калуга). – 1907. – № 1. – С. 4-6.

Iryna Paur. Postal markings of the documentary postcards on the early twentieth century. (for example, postcards with views of Kamianets-Podilskyi). The article analyzes the postal markings of the documentary postcards with a views of Kamianets-Podilskyi issued during 1901–1917. Stressed the importance of postal stamps in the study of postcards as a historical source.

Key words: *documentary postcard, postal marking, Kamianets-Podilskyi, stamp, post and telegraph office, philocarty historical, sphragistics.*

Отримано: 10.11.2016 р.

УДК 94(477:510:520)+378.4(477-25)КНЕУ

Андрій Чуткий

НЕВІДОМА СКЛАДОВА ОРІЄНТАЛЬНИХ СТУДІЙ В УКРАЇНІ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Андрій Чуткий. *Невідома складова орієнтальних студій в Україні початку ХХ ст. Дослідження присвячено економічній історії України початку ХХ ст. Зокрема, з'ясовується роль України в східному напрямі зовнішньої торгівлі цього періоду. Тема розглядається на прикладі вивчення східних мов та країн Сходу загалом у Київському комерційному інституті, що був першим українським вишем економічного профілю і в якому було започатковано відповідний напрям досліджень. Причина цих орієнтальних зацікавлень значною мірою мала економічний підтекст – активне проникнення товарів з України на східний ринок.*

З'ясовано, що країни Близького та Далекого Сходу були не лише предметом опосередкованого вивчення, але й стали одним із напрямів закордонних відряджень студентів Київського комерційного інституту, частина з яких спрямовувались до цих регіонів спеціально на замовлення низки фірм, що додатково

засвідчувало увагу та інтерес тогочасних київських підприємців до східного ринку.

Установлено, що пріоритетна роль у східному векторі зацікавлень студентів та відповідній спрямованості навчальних програм цього вишу належала Японії та Китаю, що відповідало загальній для того часу тенденції зацікавлення ринком цих країн зі сторони підприємців з провідних держав світу і тому дозволяє розглядати вітчизняні бізнесові кола початку ХХ ст. як такі, що перебували у контексті цих процесів, а отже були не «периферійними» і тонко відчували пульс загальносвітового економічного розвитку. Проте цей напрям зовнішньоекономічних відносин є важливим і зараз, а отже актуалізує вивчення історичного досвіду у цьому питанні.

Попри брак джерельної бази встановлено напрями маршрутів східних відряджень студентів Київського комерційного інституту за період до початку Першої світової війни, тематику їх досліджень; та частини тих суб'єктів підприємницької діяльності, що були зацікавлені у вивченні східних ринків. Доведено, що навіть початок Першої світової війни не урвав цього напрямку студій у Київському комерційному інституті, що є додатковим підтвердженням усвідомлення його важливості та перспективності зі сторони керівництва цього вишу.

Ключові слова: історія України початку ХХ ст., всесвітня історія початку ХХ ст., українсько-японські взаємини, міжнародні відносини, Перша світова війна.

Андрей Чуткий. Неизвестная составляющая ориентальных студий в Украине начала ХХ в. Исследование посвящено экономической истории Украины начала ХХ в. В частности, выясняется роль Украины в восточном направлении внешней торговли первых десятилетий этого периода. Тема рассматривается на примере изучения восточных языков и стран Востока в целом в Киевском коммерческом институте, который стал первым украинским вузом экономического профиля, и в котором было начато данное направление исследований. Причина этих ориентальных интересов в значительной степени имела экономический подтекст – активное проникновение товаров из Украины на восточный рынок.

Выяснено, что страны Ближнего и Дальнего Востока были не только предметом отстраненного изучения, но и стали одним из направлений зарубежных командировок студентов Киевского коммерческого института, часть которых направлялась в эти регионы специально по заказу ряда фирм, что дополнительно указывало на внимание и интерес киевских предпринимателей к восточному рынку.

Установлено, что приоритетная роль в восточном векторе интересов студентов и соответствующем направлении программ этого вуза принадлежала Японии и Китаю, что соответствовало общей для того времени тенденции заинтересованности ринком этих стран со стороны предпринимателей

ведущих стран мира, а поэтому позволяет рассматривать отечественные бизнес круги начала XX в. как такие, которые чувствовали пульс мирового экономического развития. В тоже время это направление внешнеэкономических отношений остается важным и в наше время, а следовательно актуализирует изучение исторического опыта в этом вопросе.

Несмотря на нехватку источников установлено направления маршрутов восточных командировок студентов Киевского коммерческого института за период до начала Первой мировой войны, тематику их исследований; а также частично тех субъектов предпринимательской деятельности, которые были заинтересованы в изучении восточных рынков. Доказано, что даже начало Первой мировой войны не прервало этого направления исследований в киевском коммерческом институте, что является дополнительным подтверждением его важности и перспективности со стороны руководства этого вуза.

Ключевые слова: *история Украины начала XX в., всемирная история начала XX в., украинско-японские отношения, международные отношения, Первая мировая война.*

На сьогодні економічна сфера належить до ключових у царині наукових студій (при чому не лише власне економічного спрямування), оскільки саме вона забезпечує добробут суспільства та від неї значною мірою залежать подальші перспективи людства. Фактично, від міри розвитку господарського комплексу країни залежить практично все – від рівня військової та продовольчої безпеки (що є на сьогодні особливо актуальним для нашої держави, а тому має враховуватись усіма науковцями) до загального рівня соціального добробуту і матеріального забезпечення науки та освіти включно. Саме тому й історична наука має більше уваги приділити дослідженню цієї сфери – її історії у національних і світових рамках, оскільки саме на цій базі можна робити найбільш реалістичні оцінки її подальших перспектив. У випадку української економіки ці дослідження є особливо складними, оскільки тривалий період Україна була позбавлена власної державності і тому її господарський комплекс розглядався як складова господарського комплексу низки метрополій, хоча він завжди був вагомим і мав значні валові показники. Саме тому нам необхідно здійснити комплексну реконструкцію всіх складових вітчизняної економічної історії як самостійного напрямку наукових студій, що потребує вироблення її цілісного бачення, схеми та її змістового наповнення. Оскільки провідною рисою новітніх процесів в економічній (і не лише) сфері є глобалізація, то актуальними є дослідження зовнішньоекономічних відносин України, особливо ж з межі ХІХ–ХХ ст., коли в українській економіці завершився перехід до капіталізму і водночас посилилось її включення у міжнародні економічні відносини.

Початок ХХ ст. на світовому рівні характеризувався стрімким економічним прогресом, пов'язаним з переходом до нового джерела енергії, конвеєрного виробництва, появою нових галузей виробництва, монополізацією та як наслідок – загальним збільшенням валових показників випуску промислової про-

дукції, а відповідно – й активізацією міжнародної торгівлі. Попри те, що Україна у той період не мала власної державності, її господарський комплекс був активно включений у ці процеси, хоча і працював на благо метрополій, особливо Російської імперії. Як свідчать сучасні вітчизняні¹ та почасти й зарубіжні² дослідження, експорт продукції з України у понад 2 рази перевищував її імпорт і ці показники становили 26% і 11,5% відповідно³. Загалом, Україна зазнавала посиленого викачування ресурсів⁴.

Важливим напрямом зовнішньоекономічної експансії Російської імперії стали країни Сходу⁵, оскільки її слабкий економічний розвиток обумовлював те, що вона могла претендувати на поширення своєї продукції до ще більш відсталих країн. При цьому з-поміж продукції, що вивозилась з Російської імперії до країн Сходу домінували товари, лідерство у виробництві яких належало підвладним їй українським землям⁶.

Закономірно, що Україна, у разі здобуття незалежності, мала б отримати від розвитку цього напрямку зовнішньоекономічних відносин особливо вагомі дивіденди. Тож тепер, коли незалежність відновлено, варто активізувати боротьбу за ринки країн Азії і в цьому зв'язку доцільним є вивчення вітчизняного досвіду в цьому напрямі. Так, ще в добу Середньовіччя руські князі приділяли значну увагу східному вектору торгівлі⁷. Аналогічно і за відновлення української державності у XVII ст. Б. Хмельницький перші свої зовнішні угоди укладав зі східними державами – Кримським ханством та Османською імперією. Завершення промислового перевороту та прискорений розвиток економічних та інших наук з межі XIX–XX ст. надав східному вектору зацікавлень українських підприємців нового потужного імпульсу. Тож низка вітчизняних науковців почали поглиблено досліджувати країни Сходу⁸. Постанова вищої економічної освіти в Україні, що було пов'язане із заснуванням 1906 р. першого вітчизняного вишу економічного профілю – Київських вищих комерційних курсів (з 1908 р. – комерційного інституту) було обумовлено розвитком господарського комплексу України і логічно мало враховувати наявні у ньому тенденції та зацікавлення місцевих підприємців. Тому в Київському комерційному інституті з перших років його існування було запроваджено викладання низки східних мов, а одним із напрямів наукових відряджень студентів стали країни Сходу, головно Персія (та Близькосхідний регіон загалом), а також Китай та Японія. При цьому з консулом Японії в Одесі підтримувались постійні відносини.

1913 р. у Київському комерційному інституті засновується кафедра східних мов. Для викладання арабської і турецької мов було запрошено Т. Г. Кезьму⁹, а для викладання японської та китайської мов – М. І. Конрада¹⁰. Останній у 1912 р. закінчив факультет східних мов Санкт-Петербурзького університету (відділення китайсько-японської словесності)¹¹ та Практичну східну академію при Імператорському товаристві сходознавства (відділення японської мови)¹².

Оскільки відчувався дефіцит відповідної навчальної літератури, то в листопаді 1913 р. Конрад звернувся до директора інституту з пропозицією підготувати посібник з японської мови на базі власних записок¹³, що засвідчувало

його доволі високий рівень володіння відповідними знаннями. Це подання засвідчує і те, що він приступив до викладання східних мов в інституті. У квітні 1914 р. Конрад отримав дозвіл на відрядження до Японії терміном до вересня 1914 р.¹⁴, а отже перервав викладацьку діяльність. Окрім цього, в серпні 1914 р. Конрад був затверджений стипендіатом для підготовки до професорського звання при Петроградському університеті і тому припинив викладання в Київському комерційному інституті, оскільки університет визнав неможливим суміщення цих видів діяльності¹⁵. Як наслідок, з вересня 1914 р. до початку 1915 р. викладання китайської та японської мов у Київському комерційному інституті не здійснювалось, хоча воно було визнано директором інституту «необхідним»¹⁶. Проте унеможливлення зовнішньоекономічних відносин у західному напрямі, внаслідок відрізаності Російської імперії від своїх західних партнерів лінією фронту, додатково сприяло поживленню торгових відносин у східному напрямі. Для цього конче необхідною була підготовка відповідних фахівців – осіб, які б володіли східними мовами, розумілись на традиціях і потенціалі країн Сходу. Тож керівництво Київського комерційного інституту не полишило ідеї розвитку відповідного напрямку викладання, а це, своєю чергою, засвідчувало особливий інтерес до східного ринку зі сторони підприємців України, оскільки вони мали тісні зв'язки з інститутом і він значною мірою обслуговував їх інтереси.

Тому вже у травні 1915 р. на засіданні Учбового комітету Київського комерційного інституту було обговорено дві кандидатури на посаду викладача східних мов – Накао Такеноучі (випускник Токійського вищого інституту іноземних мов, з 1914 р. студент юридичного факультету Петроградського університету)¹⁷ та Міцзізо Тацибано. Спочатку було обрано Такеноучі¹⁸, але оскільки він вчасно не подав відповідних документів, то втратив можливість здійснювати викладання в інституті. Тож для викладання східних мов було обрано Тацибано, котрий володів як японською, так і китайською мовою¹⁹. При цьому з приводу його кандидатури велось листування між директором інституту і японцем Сенумою з якого слідує, що Тацибано почав викладати з осені 1916 р., тобто коли інститут був евакуйований до Саратова і водночас це листування засвідчило складність пошуку викладача східних мов і що до цієї справи долучився навіть уряд Японії та один з японських університетів, який і закінчив Тацибано²⁰. Тацибано викладав японську мову до літа 1917 р., коли поїхав на літні канікули на батьківщину з метою збору колекцій та відповідної навчальної літератури для Київського комерційного інституту та Музею товариства, що діяв у його складі²¹. Оскільки на цьому особова справа Тацибано по інституту уривається, то це дає підстави вважати, що він з цього відрядження до інституту вже не повернувся. Це може бути пояснено наростанням соціально-економічної кризи на постімперському просторі та політичними потрясіннями, що почались з 1917 р.

Іншою складовою вивчення країн Сходу, що мала на меті безпосереднє нагромадження знань про ці країни, було відрядження до країн Сходу студентів

інституту з метою підготовки до написання відповідних робіт та збору інформації та матеріалів, що стосувались цих країн, для Музею товарознавства. При цьому особливо заохочувались ті студенти, котрі вирішили обрати своєю спеціалізацією подальше вивчення країн Сходу. З-поміж таких осіб особливо потрібно виділити С. Й. Новаківського та О. Л. Кльотного.

С. Й. Новаківський навчався в Київському комерційному інституті в 1911–1914 рр., а потому залишився у ньому для підготовки до професорського звання (тобто для написання дисертації). Його зацікавлення Японією виявилось уже під час студентських років. Зокрема, він тричі перебував у відрядженні в Японії (у 1911, 1913 і 1915 рр.) і щоразу «покладені інститутом на С. Й. Новаківського завдання виконувались доволі успішно, наслідком чого були друковані праці про Японію і Панамський канал»²².

Результатом перших двох відряджень Новаківського до Японії почасти була організація видання Київським комерційним інститутом у березні 1913 р. довідкової книги «Вся Японія». До авторського колективу цього видання увійшли: директор Київського комерційного інституту М. В. Довнар-Запольський (як голова), а також приват-доцент Петербурзького університету О. О. Іванов (відповідав за філологію і літературу), студент Київського комерційного інституту С. Й. Новаківський (відповідав за висвітлення економічного та торгово-промислового життя Японії), А. Петров (суспільне, політичне, історичне, культурне і політичне життя Японії)²³. Це видання планувалось здійснити коштом низки осіб та установ, а саме: міністерств землеробства, фінансів, торгівлі та промисловості, Російсько-японської асоціації, Російсько-азіатського банку, Східно-китайської залізниці, Добровольчого флоту, Ради з'їздів біржової торгівлі, Російської Академії Наук, Російського географічного товариства, барона Гінзбурга, Лазаря Бродського, Вільного економічного товариства (через посередництво Туган-Барановського), Терещенка, Марголіна, барона Штейнгеля, київського банкіра Доброго, фірми «Нобель і К^о» та ін.²⁴. Оскільки серед тих, кого планувалось залучити до фінансування цього видання, були майже виключно особи, чия наукова або підприємницька діяльність була пов'язана з Києвом, то це додатково засвідчує зростання інтересу до країн Сходу (у даному випадку – Японії) зі сторони київських підприємців та українських науковців, а отже дозволяє переглянути уявлення про орієнтальний напрям як малорозвинений у вітчизняній науці та економічній діяльності на початку ХХ ст.

Обсяг книги «Вся Японія» мав скласти чотири томи. У першому томі – матеріали з культурної та суспільно-політичної сфер життя Японії, зокрема у ньому мали подаватися дані з географії, демографії, історичного розвитку Японії (з акцентом на історії останніх двох століть), по сучасним політичним партіям, по основним галузям права та державного устрою²⁵. У другій частині першого тому передбачалось подати вичерпні дані з історії та сьогодення освіти в Японії, про релігію, етнографію, побут, літературу та мистецтво цієї країни²⁶. Другий том цілковито присвячувався економічному життю Японії. Третій том мав бути відведений під опис колоній Японії, а саме: Тайваню, Кореї,

Сахаліну, Південної Маньчжурії, острівних територій²⁷. Четвертий том, що відводився під довідкову інформацію, мав поділитися на чотирнадцять відділів, кожен з яких присвячувався торгово-промислому життю Японії; торговим палатам; банкам, товариствам і пароплавствам; фабрикам та заводам; магазинам та готелям; експорту та імпорту; головним портам; митам і тарифам; патентам; мірам ваги та грошам; поштовим, залізничним та пароплавним тарифам; головним напрямом залізничних та пароплавних рейсів; головним комерційним музеям і виставкам; біографічним словникам суспільно-політичних діячів, письменників, художників тощо²⁸.

Видати книгу «Вся Японія» планувалось упродовж 1914–1915 років, загальним обсягом у 160 друкованих аркушів, великого формату зі значною кількістю ілюстрацій («до двохсот ілюстрацій у кожному томі»). Ціна повного видання складала 15 руб.²⁹. У Київському комерційному інституті мала розміщуватись головна контора видання «Вся Японія», головна редакція – у Токію, окрема – у Петербурзі³⁰. Зберігся протокол засідання комісії з видання книги за травень 1913 р. у якій брали участь П. Р. Сльозкін, К. Г. Воблий, В. Г. Бажаєв та О. О. Русов³¹. Зазначу, що попри війну та наростання економічної кризи Міністерство фінансів виділило на друк першого тому цієї книги 10 тис. руб. і заявило про асигнування ще 30 тис. руб. на подальше видання³². Було б дуже добре виявити матеріали зібрані для цієї книги, оскільки вони становлять неабияку цінність і сьогодні.

Справа про третє відрядження С. Й. Новаківського до Японії була порушена у грудні 1914 р., тобто у розпал Першої світової війни³³, що засвідчувало як збереження практики закордонних відряджень навіть і в умовах війни, так і подальше сприяння керівництва інституту у розвитку наукових студій в інституті та міжнародної співпраці. Метою цього відрядження було визначено: 1) дослідити міру можливого економічного зближення Росії з Японією, 2) вивчити економічну географію Японії та о. Формози (Тайваню), 3) з'ясувати питання про налагодження нових рейсів через Панамський канал та Іокагаму до портів на Далекому Сході³⁴. Таким чином, попри заявлену з початку війни відмову від слідування німецьким традиціям в освіті, які полягали у поєднанні теоретичної та практичної складових, слідування ним зберігалось, оскільки було найбільш продуктивним напрямом в освіті.

З інших рекомендаційних листів виданих інституту Новаківському на це відрядження слідувало, що воно має як значне наукове, так і практичне значення і що його результати будуть опубліковані «з метою більш вірного ознайомлення російського суспільства з різними сторонами економічного і промислового життя Японії»³⁵. Зазначу, що Новаківський отримав від Київського комерційного інституту рекомендаційні листи з проханням про сприяння у його науково-пошуковій роботі до російського посла у Токію, до голови уряду Японії, до президента Виставкового комітету в Токію, директорів Іокагамської та Токійської торгових палат, міністра фінансів Японії, міністра торгівлі та землеробства Японії, до генерал-губернатора о. Формози; а також йому було

асигновано 8 тис. руб. (які були переведені до Японії майже у повному обсязі і призначались як для його наукових студій, так і для придбання зразків японських товарів для Музею товарознавства інституту³⁶) і виклопотана згода Довідкової частини Міністерства торгівлі та промисловості про переведення цих коштів до Токіо за сприятливим обмінним курсом³⁷. Все це засвідчувало реальну вагу цього відрядження, а отже й солідність фахової підготовки Новаківського, і разом з тим – особливу турботу про максимальне забезпечення його відрядження зі сторони керівництва Київського комерційного інституту. Також з листа М. В. Довнар-Запольського до японського посла у Російській імперії Ічіро Мотono з проханням про сприяння у відрядженні Новаківського до Японії слідує, що останній у результаті двох попередніх відряджень до Японії поглибив свої знання з японської мови, а також видав низку наукових статей і праць та навіть прочитав лекції про Японію³⁸.

Навесні 1915 р. С. Й. Новаківський ще перебував у Японії і зібрав для Музею товарознавства Київського комерційного інституту значну колекцію матеріалів з культури, побуту та господарства цієї країни, загальна маса якої становила близько 200 пудів. У цьому зв'язку інституту в травні 1915 р. довелося спеціально листуватись з низкою державних установ аби їй вдалося переправити з Японії до Києва³⁹. З цього листування слідує, що в Музеї товарознавства на той час вже було створено окремий японський торгово-промисловий відділ, що додатково засвідчувало особливу увагу приділену керівництвом інституту до вивчення країн Далекого Сходу, зокрема Японії. При цьому директор інституту зазначав, що японський відділ Музею товарознавства «надає значні послуги у справі ознайомлення з господарським побутом Японії як учнівського елементу, так і широкої публіки, котра у значній кількості відвідує Музей товарознавства» і що ці нові експонати сприятимуть «широкому ознайомленню Південно-Західного краю (тобто України – А. Ч.) з продуктами японського виробництва»⁴⁰. Як слідує з листування між інститутом і керівництвом Східно-китайської залізниці в серпні 1915 р. цей вантаж ще перебував у Владивостоку⁴¹. Лише до кінця року зібрані Новаківським матеріали були доставлені і взяті на облік Музеєм товарознавства⁴².

Не менш активно вивчав країни Далекого Сходу, а саме Японію, інший випускник Київського комерційного інституту – О. Л. Кльотний, який згодом став відомим ученим-орієнталістом, в 1920–1930-х роках викладав японську мову у військовій академії імені Фрунзе в Москві, працював перекладачем та розвідником в Сеулі та Токіо; в 1938 р. був ув'язнений, але продовжив роботу з виявлення японської резидентури в Китаї та СРСР і водночас здійснював переклад розвідданих. Він походив з Києва, а тому був обізнаний зі зростанням ролі Японії в світовій торгівлі та важливістю східного ринку для збуту товарів з України. Тож Кльотний виявив далекоглядність в обраному напрямі своїх наукових зацікавлень.

10 березня 1914 р. О. Л. Кльотний подав заяву директору інституту з проханням про відрядження на час літніх канікул до Японії «для подальшого вив-

чення японської мови» (він почав вивчати в інституті, паралельно з китайською), а також для «збору наукових даних про лісове господарство Японії»⁴³. Відрядження було надане і керівництво інституту клопоталось про надання йому пільгового проїзду⁴⁴ та закордонного паспорту, а також надало рекомендаційні листи до російського посольства у Токіо⁴⁵. Влітку 1914 р. Кльотний вже був у Харбіні, але початок Першої світової війни ускладнив відрядження. Зокрема, вже 28 липня 1914 р. (тобто у переддень війни) до інституту від Кльотного надійшла телеграма з повідомленням, що коштів на відрядження він не отримав, а курс російського рубля падає і тому він прохав негайно надіслати кошти, бо перебував «у критичному стані»⁴⁶. Проте відповідно до постанови правління інституту «вирішено за неможливістю переслати кошти – відмовити»⁴⁷. Попри це відрядження Кльотного все ж таки відбулось, а його результати були оцінені професором інституту В. Г. Бажаєвим як доволі позитивні, особливо враховуючи складність ситуації за якої воно відбулось⁴⁸.

Сам Кльотний у грудні 1914 р. знов звернувся до директора інституту з проханням про надання йому нового відрядження до Японії «на літні вакації 1915 року з метою вивчення лісового господарства Японії і для більшого удосконалення японської мови»⁴⁹. М. В. Довнар-Запольський, як директор інституту, знов клопотався про надання О. Л. Кльотному безкоштовного проїзду залізницею до Владивостоку, а потім морем до Японії (що було задоволено попри війну⁵⁰), а також направив низку рекомендаційних листів задля надання Кльотному сприяння зі сторону російських консулів у Японії та відповідних японських урядовців у цьому відрядженні⁵¹.

У квітні 1915 р. Кльотний надіслав до Київського комерційного інституту прохання про продовження терміну свого відрядження до Японії до травня 1916 р., оскільки він займався написанням фундаментальної праці «Лісове господарство Японії» і ця робота вимагала тривалого перебування у цій країні. Зокрема, Кльотний планував зібрати необхідний статистичний матеріал у Лісовому департаменті, на підприємствах, заводах та інших структурах, що працювали у цій сфері в Японії⁵². Також пролонгацію терміну свого відрядження до Японії Кльотний мотивував тим, що він зможе зібрати велику колекцію з лісового господарства Японії для Музею товарознавства інституту, а також що «річне перебування в Японії дуже сприятливо позначиться на вивченні мною японської мови у вичерпному обсязі, не лише розмовної, але й літературної та епістолярної»⁵³. Зазначу, що всі ці завдання були ним з успіхом виконані – зібрана ним колекція була отримана Музеєм товарознавства наприкінці 1915 р.⁵⁴ і зараз її частина зберігається в Інституті ботаніки НАН України становлячи її вагому складову, а поглиблені знання японської мови прислужились згодом для роботи Кльотного в радянських посольствах у Кореї й Китаї та для розшифровки величезної маси розвідданих у 1920–1940-х роках. У червні 1915 р. Кльотному було надіслано від інституту 300 руб. і як слідує з цього грошового переказу, він вже перебував у Токіо⁵⁵. А як слідує з подання Кльотного до керівництва інституту щодо надання йому безоплатного проїзду з Японії до

Києва (що було задоволено), з Японії він виїхав у квітні 1916 р.⁵⁶, тобто це друге його відрядження до Японії тривало близько одного року. 5 грудня 1916 р. датовано заслуховування його звіту про це відрядження і зазначено, що він надав такі звіти: 1) «Лісове господарство в Японії», 2) «Лісове господарство у префектурі Акіта», 3) «Переклад граматики літературної та розмовної японської мови, зроблений професором Кіотського університету Німурою на російську мову»⁵⁷.

Потрібно окремо зазначити, що директор Київського комерційного інституту, командируючи Кльотного та інших осіб за кордон, вимагав аби вони виконували під час закордонних відряджень також і доручення від вітчизняних торгових фірм та установ і навіть спеціально повідомив про це відрядження правління Південноросійського землеробського синдикату, Київського відділення Об'єднаного банку, Київський біржовий комітет та інші структури аби вони надали «командированим у цьому році особам якісь доручення» і «щоб вони мали конкретний характер, а не лише збирання довідок з якогось торгового питання»⁵⁸. Отже, керівництво Київського комерційного інституту прагнуло до більш тісного зв'язку освітнього процесу з практичною сферою господарських відносин, що безперечно мало посилити рівень фахової підготовки студентів інституту.

У липні 1918 р., як слідує з документів з архіву Київського комерційного інституту, О. Л. Кльотний порушив перед новим директором Київського комерційного інституту К. Г. Воблим клопотання щодо повернення йому з Музею товарознавства інституту зібраної ним у Японії колекції, яку Кльотний планував продати аби отримати кошти на видання своєї монографії і це подання було задоволено⁵⁹, хоча її збирання (як зазначалося вище) було передбачене програмою його закордонного відрядження і було профінансоване інститутом. Отже, саме інститут був законним власником отриманих у таких відрядженнях колекцій. Важливо наголосити й на тому, що Кльотний планував після видання цієї праці продовжити навчання у Східному інституті у Владивостоку і прохання щодо повернення японської колекції мотивувалось також і відсутністю у нього інших засобів для існування⁶⁰, що дозволяє пролити світло на його біографію у роки українських визвольних змагань. Як слідує з переліку зібраних Кльотним в Японії експонатів, йому вдалось зібрати і передати Музею товарознавства інституту повне бойове спорядження самурая (шолом, панцир, кольчугу та інші військові обладунки, мечі, спис, рушницю, пістолет, лук зі стрілами), сучасний японський костюм, старовинні друковані гравюри, посуд, вишивки, статуетки, шкатулки та ін. (загалом до півтори сотні експонатів)⁶¹. Закономірно, що такі цікаві речі могли бути реалізовані, тим більше, що в період Гетьманату в Києві зосередилось чимало заможних осіб.

Проте загальна кількість осіб, які вирушали у відрядження до країн Сходу не обмежувалась прізвищами Новаківського та Кльотного, а була більшою і це був один із головних напрямів закордонних відряджень студентів інституту. Зокрема, збереглися документи щодо двох відряджень до Японії студента

інституту М. М. Кагана – влітку 1914 та 1915 рр. Під час цих відряджень Каган також отримував підтримку від інституту⁶². Під час другого відрядження він просив аби воно було не менше 6 місяців і пояснював це тим, що у зв'язку із воєнним часом лише на дорогу потрібно витратити два місяці⁶³. На відміну від Кльотного, котрий вивчав лісове господарство Японії, Каган зосередив увагу на вивченні керамічного виробництва Японії⁶⁴. Зазначу, що друге відрядження Кагана до Японії (заплановане на літо 1915 р.) не відбулось через його хворобу⁶⁵.

На другому місці після Японії серед країн Сходу, до яких відряджались студенти Київського комерційного інституту, йшов Китай. До цієї країни Київський комерційний інститут продовжував відряджати студентів навіть і попри початок війни. У 1914 р. до Китаю був відряджений студент економічного відділення Київського комерційного інституту Микола Мартинович Козловський, який походив з польських міщан (народився в Києві 3 листопада 1887 р.⁶⁶). Навесні 1914 р. він подав заяву про відрядження до Китаю для кращого вивчення китайської мови на практиці⁶⁷. Керівництво інституту дало дозвіл на цю поїздку і за прикладом інших студентів, що відряджались за кордон, виділило йому певні кошти та надало клопотання про безкоштовний проїзд залізницею до Китаю, а також рекомендаційний лист до російського посла у Пекіні⁶⁸. У червні 1914 р. він вже був у Пекіні⁶⁹.

Навесні 1914 р. ще один студент економічного відділення Київського комерційного інституту Аркадій Васильович Артамонов, який походив з селян Могильовської губернії, подав прохання про надання йому відрядження до Китаю на час літніх канікул для продовження практичного вивчення китайської та японської мов, вивчення яких він розпочав в інституті під керівництвом викладача М. Й. Кондрата⁷⁰. У травні 1914 р. Артамонов отримав закордонний паспорт, а щодо мети його відрядження, то тут інститут, окрім бажання Артамонова поглибити вивчення китайської та японської мов, зазначив також дослідження питання завозу до Китаю опіуму та його споживання і вивчення культури та побуту Китаю⁷¹. Київський комерційний інститут надав Артамонову рекомендаційні листи до настоятеля православної місії у Пекіні та російських консулів у Китаї⁷². У червні 1914 р., тобто ще до початку Першої світової війни Артамонов встиг дістатися Пекіна, де, як слідує з його листа до М. В. Довнар-Запольського, його розмістив у себе виконуючий обов'язки військового агента підполковник Кременецький⁷³. Як слідує з інших документів, влітку 1915 р. Артамонов вдруге був відряджений до Китаю, але подальша його робота у комітеті з облаштування біженців призвела до затримки з поданням ним звіту про це відрядження, про що він доповідав керівництву інституту в квітні 1916 р.⁷⁴.

Також влітку 1914 р. до Китаю був відряджений ще один студент Київського комерційного інституту – Олександр Андроникович Квашинський, який навчався на другому курсі комерційного відділення. Оскільки головним напрямом фахової підготовки на комерційно-технічному відділенні було заліз-

ничне господарство, то цілком закономірно, що Квашинський просив про відрядження до Маньчжурії, територією якої проходила стратегічна залізнична магістраль – Східно-китайська залізниця. Також Квашинський вказував метою свого відрядження поповнення китайського, японського та монгольського відділів Музею товарознавства Київського комерційного інституту і вивчення питання «про роль Маньчжурії в торгових відносинах Росії з Китаєм» та між іншим зазначив, що понад 15 років мешкав у Північній Маньчжурії, а тому був добре знайомий з місцевими умовами життя і це мало полегшити виконання поставлених завдань⁷⁵. До прохання про відрядження Квашинський додав перелік предметів, які він планував придбати для Музею товарознавства, зокрема для китайського відділу – фарфорові, глиняні, скляні, шовкові, дерев'яні, металеві та інші вироби, а також зразки злаків, чаю тощо, а для японського відділу – одяг та взуття⁷⁶. У травні 1914 р. Квашинський отримав дозвіл на відрядження до Китаю від адміністрації інституту та супровідні документи й листи до представників Російської імперії у Китаї та представників китайської адміністрації (губернаторів низки міст)⁷⁷. З надісланої Квашинським з Китаю до Київського комерційного інституту телеграми можна зробити висновок, що у травні 1914 р. він вже перебував у місці відрядження і приступив до виконання поставлених завдань⁷⁸. Також у листі на ім'я директора інституту Квашинський зазначив, що проїзд до Китаю і назад він взяв на себе, але витрати на поїздки до різних китайських міст просив оплатити, так само як і виділити кошти на придбання експонатів для Музею товарознавства⁷⁹. Проте правління інституту відмовило в асигнуванні йому коштів⁸⁰. Оскільки на цьому справа про відрядження Квашинського до Китаю уривається, то й результати цього відрядження, так само як і обставини його повернення до Києва в умовах початку Першої світової війни лишаються нез'ясованими.

Початок Першої світової війни не урвав остаточно дослідження господарської сфери життя країн Далекого Сходу студентами Київського комерційного інституту, але значно ускладнив це завдання з фінансової сторони внаслідок наростання економічної кризи. Тож з 1915 р. більшість з тих, хто вирушав у відрядження на Далекий Схід, обмежувалися поїздками до Далекосхідного регіону Російської імперії. Оскільки ж там на той час сформувалась потужна українська діаспора, то можна припускати, що це також сприяло збереженню цього напрямку відряджень. Так, у 1915 р. до Приамур'я відряджався студент економічного відділення Київського комерційного інституту Я. К. Ситницький (досліджував борошномельну справу у Благовіщенську та окремо справу організації поселень вздовж Амурської залізниці, тобто фактично вивчав питання українського переселенського руху на Далекий Схід, оскільки українці стали однією з провідних громад цього регіону)⁸¹. До того ж його науковим керівником був професор Л.М. Яснопольський, який мав проукраїнську позицію і тому не міг оминати вказівки на вивчення української діаспори на Далекому Сході.

Навесні 1916 р., як слідує зі звіту по відрядженням студентів Київського

комерційного інституту, для вивчення народного господарства Монголії та Маньчжурії був відряджений слухач економічного відділення С. Я. Лайнер, для вивчення торгово-промислового стану Приамурського краю – студенти економічного відділення Л. С. Зісман та М. В. Солдатов (останній не поїхав)⁸², для вивчення торгових зносин з Китаєм і Монголією – студент економічного відділення О. О. Лушніков (у відрядження не поїхав).

Не уривалась і справа вивчення країн Сходу у Київському комерційному інституті. Зокрема, читались відповідні курси; у 1916 р., тобто у розпал Першої світової війни для викладання японської мови до інституту було запрошено японського підданого Тацибана, котрий вів заняття «при значній кількості слухачів обох статей»⁸³. А кількість відряджень студентів Київського ко-мерційного інституту до Японії сягнула шести. І при цьому інститут, листуючись з Вищими жіночими курсами у Токіо, прямо наголошував, що «впродовж низки років виявляє турботу із розвитку інтересу в суспільстві, зокрема у середовищі студентства, до Далекого Сходу і особливо до Японії. В цій справі К.К.І. став піонером серед навчальних закладів у Росії»⁸⁴. Далі керівництво Київського комерційного інституту заявляло, що й у 1917 р. планує відрядити до Японії «двох своїх найбільш успішних у вивченні японської мови слухачів»⁸⁵. При цьому у зв'язку з обставинами воєнного часу Київський комерційний інститут інформував своїх японських колег, що відрядженими будуть саме студентки інституту і просив надати їм у зв'язку зі скрутними обставинами місце у гуртожитку Вищих жіночих курсів у Токіо, у відповідь на що зобов'язувався зробити те саме⁸⁶.

Не менш важливим і перспективним (з огляду на значно більшу наближеність та широкий попит на ряд вітчизняних товарів) для господарського комплексу України був близькосхідний ринок. Тож цілком закономірним було те, що й цей напрям не залишився обійденим увагою в плані відряджень студентів Київського комерційного інституту.

Так, навесні 1913 р. до Північної Персії був відряджений студент 8 семестру економічного відділення Київського комерційного інституту Жак Якович Кассіс. Метою свого відрядження він визначив вивчення товарообігу між Російською імперією та Персією, роль Обрахунково-позичкового банку Персії та інших установ у цьому питанні і «заодно вивчення перської мови»⁸⁷. Деталізуючи маршрут свого відрядження Ж. Я. Кассіс зазначав, що планує відвідати Мешхед, Решт, Тегеран і Тебріз та прохав видати кошти на цю поїздку, а також право на безкоштовний проїзд пароплавом від Баку до перських портів та рекомендаційні листи «для подання різним особам і установам з проханням надати мені сприяння у справі відрядження»⁸⁸, що було задоволено⁸⁹, хоча сам процес і розтягся – питання про це відрядження Кассіс порушив у березні, а відповідні документи отримав у червні 1913 р. Зазначу, що як слідує з його метрики, він народився 1885 р. у м. Ремі Бейрутського вілайету і був турецьким підданим⁹⁰, що є доволі цікавою обставиною, оскільки з однієї сторони засвідчує його добру обізнаність з умовами життя на Близькому Сході та

можливо й володіння перською мовою, а з іншої – змушує згадати, що відносини між Туреччиною і Персією були напруженими і тому він не міг (у випадку виїзду з Османської імперії) розраховувати на особливе сприяння.

Інший студент Київського комерційного інституту, котрий у 1913 р. теж обрав напрямом свого закордонного відрядження Близький Схід – Рувим Нісонович Кацнельсон – був вільнослухачем на 4 семестрі економічного відділення. У проханні про надання на час літніх канікул 1913 р. закордонного відрядження Кацнельсон інформував директора інституту, що планує «об'їхати власним коштом деякі торговельні пункти Сирії та Палестини»⁹¹, що також пояснювалось його розумінням специфіки регіону, а також і знанням однієї з місцевих мов (відправним пунктом відрядження на Близькому Сході було обрано Яффу). Метою свого відрядження він визначив «дослідження питання про експорт російських товарів до названих країн і для зав'язування зносин між місцевими промисловцями і тамтешніми»⁹². Остання складова мети відрядження, так само як і готовність здійснити його за власний кошт, дозволяє припускати той факт, що ця поїздка чітко відповідала інтересам київських підприємців єврейського походження і тому можна припускати, що вони теж були причетні до ініціювання цього відрядження і можливо профінансували його задля кращого успіху справи, в якій мали особливий інтерес, враховуючи активне проникнення товарів з України (особливо зернових, борошна, цукру, лляного полотна та ін., до важливих виробників яких належали й фірми засновані підприємцями-євреями, зокрема Л. Бродським) на ринок Близького Сходу. Керівництво інституту у червні 1913 р. видало Кацнельсону супровідні листи та подання до київського губернатора щодо надання йому закордонного паспорту⁹³.

Зазначу, що в іншому проханні директору інституту щодо надання відрядження на Близький Схід Кацнельсон писав, що зацікавився Близьким Сходом внаслідок дворічної праці в групі під керівництвом проф. О. О. Русова, котрий запропонував дослідити питання «Про еміграцію російських євреїв до Палестини і колонізації її ними»⁹⁴.

До справи про це відрядження Р. Н. Кацнельсона додано лист від Трошинського цукробурякового заводу Е. А. Манова на ім'я директора інституту. В ньому міститься прохання доручити Кацнельсону дослідити питання розвитку експорту вітчизняних товарів до країн Близького Сходу, зокрема: «З'ясувати на місці питання про експорт цукру, тобто якість потрібного там цукру, способу пакування та конкретні умови кредиту, а також можливості безпосереднього продажу цукру тамтешнім промисловцям без посередників»⁹⁵. А Київський електротехнічний борошномельний млин Ш. Я. Яновського прохав доручити Кацнельсону також вивчити питання про збут до країн Близького Сходу борошна⁹⁶. Такі звернення підприємців з різних регіонів України до керівництва Київського комерційного інституту були непоодинокими і цим також засвідчувався тісний зв'язок цього вишу з бізнесовими колами України, а в даному випадку – особливо зацікавленість у вивченні перспектив для експорту товарів з України (цукру та борошна) до Палестини, Сирії та Єгипту. Окрім цього, Акціонерне

торгово-промислове Волзько-Чорноморське товариство зверталось з проханням до директора Київського комерційного інституту про доручення Кацнельсону «вивчити умови організації та експлуатації наливних керосинних резервуарів у названих країнах»⁹⁷, що засвідчувало зацікавленість в Україні в імпорті низки товарів з Близького Сходу, зокрема паливно-мастильних матеріалів – напрям, що зберігає своє значення для України й на сьогодні і тому можна скористатись цим досвідом.

Зацікавлення країнами Близького Сходу виявляли й інші студенти Київського комерційного інституту, навіть якщо вони і не отримували відрядження до цього регіону. Так, С. С. Остапенко, що згодом викладав у цьому виші, а навесні 1919 р. став одним з перших прем'єр-міністрів незалежної України, є автором ґрунтовної праці з історії економічних взаємин Російської імперії та Персії⁹⁸.

Наприкінці 1916 р. Комісія з відряджень студентів Київського комерційного інституту розглянула подання від студентів інституту О. Л. Кльотного та М. М. Вовка-Вовченка щодо надання їм відряджень до Персії. Перший планував досліджувати промисловість та етнографію цієї країни; а другий – вивчати вирощування в Персії опіумних сортів маку, умови його продажу «і взагалі питання виробництва опіуму в Персії»⁹⁹. При цьому Кльотний у своєму поданні на відрядження (датоване 19 листопада 1916 р.) зазначав, що їде до Персії за дорученням київського бізнесмена, котрий фінансує це відрядження і тому якихось грошей від інституту він не просив і натомість навіть пропонував придбати власним коштом підборку зразків перських товарів для Музею товарознавства інституту¹⁰⁰. А з подання на відрядження Вовка-Вовченка слідує, що він володів літературною перською мовою і прагнув удосконалити свої знання з розмовної перської мови та її діалектів, а також бажав ознайомитись з «особливостями перського ринку», оскільки був переконаним, що у недалекому майбутньому Близький Схід буде грати важливу роль в економічному житті¹⁰¹.

Отже, Київський комерційний інститут був важливим осередком з вивчення країн Сходу та робив внесок у поглиблення економічних взаємин із ними. Головними складовими цієї роботи було викладання в інституті китайської, японської, арабської та ін. східних мов, а також відрядження студентів інституту до країн Сходу аби вони на місці вивчали господарський комплекс, мови, культуру та побут цих країн. Ця робота продовжувалась навіть попри початок Першої світової війни. Яскравим вираженням цьому стало те, що на базі цього вишу в Києві був заснований один з перших у Східній Європі центр вивчення країн Сходу та надання відповідної освіти – Близькосхідний інститут викладачами та керівниками якого були співробітники Київського комерційного інституту. Так само можна стверджувати, що виш ініціював впровадження у викладання у вищій школі України східних мов та знань з різних сфер життя країн Сходу на початку ХХ ст.

Не слід забувати і того факту, що українцям належала важлива роль також в освоєнні Приамур'я та т.зв. Приморського краю, що утворили один з провідних осередків української міграції в межах Російської імперії – Зеле-

ний Кли́н¹⁰², який також досліджувався студентами Київського комерційного інституту, а отже був у сфері інтересів також і його викладачів. Ця тема є також дуже актуальною і тому потребує свого подальшого вивчення, як і біографії Кльотного, Новаківського та інших українських орієнталістів початку ХХ ст.

Примітки:

¹ Економічна історія України: іст.-екон. дослідж.: в 2 т. / [Т. А. Балабушевич та ін.; відп. ред. В. А. Смолій]. – Т. 2. – К.: Ніка-Центр, 2011. – С. 50–51.

² Герлігі П. Одеса. Історія міста, 1794–1914 / П. Герлігі. – Пер. з англ. – К.: Критика, 1999. – 382 с.

³ Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу / Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич, Р. М. Матейко. – К.: Вікар, 2006. – С. 375.

⁴ Головка О. М. Фінансова адміністрація Російської імперії в Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.): історико-правове дослідження / О. М. Головка. – Харків: СІМ, 2005. – 448 с.; Крутіков В. В. Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період / В. В. Крутіков. – Дніпропетровськ, 1992. – 172 с.; Сікора Б. Російська економічна експансія в Україні / Б. Сікора. – К.: Економіка і право, 2003. – 499 с.

⁵ Экономическая история мира. Европа / Под общ. ред. М. В. Конотопова. – Т. 3. – М.: «Дашков и Ко», 2006. – 352 с.; Экономическая история России ХІХ–ХХ вв.: современный взгляд. – М.: РОССПЭН, 2000. – 624 с.

⁶ Довжук І. В. Зовнішня торгівля підросійської України у післяреформений період / І. В. Довжук // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – 2006. – Вип. 11. – С. 142–153; Економічна історія України: іст.-екон. дослідж.: в 2 т. / [Т. А. Балабушевич та ін.; відп. ред. В. А. Смолій]. – Т. 2. – К.: Ніка-Центр, 2011. – С. 50–51; Золотов В. А. Хлебный экспорт России через порты Черно-го и Азовского морей в 60–90-е годы ХІХ в. / В. А. Золотов – Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 1966. – 250 с.; Пилипенко О. Є. Зовнішньоекономічні зв'язки українських земель у складі Російської імперії (1861–1914 рр.) / О. Є. Пилипенко. – К.: Академія муніципального управління, РВВ, 2008. – 281 с.

⁷ Чуткий А. І. Нариси з економічної історії України / А. І. Чуткий. – Кн. 1: На перехресті торгових шляхів. – К.: Темпора, 2013. – С. 135–145, 233–235, 321–326.

⁸ Див.: Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського / С. Павличко. – К.: Основи, 2000. – 328 с.

⁹ Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 1 спр. 69, арк. 22.

¹⁰ Там само, спр. 101, арк. 2.

¹¹ Там само, спр. 69, арк. 30.

¹² Там само, арк. 5–9, 20.

¹³ Там само, арк. 30.

¹⁴ Там само, арк. 38.

- 15 Там само, арк. 58-62.
- 16 Там само.
- 17 Там само, спр. 145.
- 18 Там само, арк. 6.
- 19 Там само, спр. 142, арк. 1.
- 20 Там само, арк. 11-13.
- 21 Там само, арк. 18-23.
- 22 Там само, спр. 99, арк. 1.
- 23 Там само, оп. 8, спр. 687, арк. 1.
- 24 Там само, оп. 1, спр. 99, арк. 2-2 зв.
- 25 Там само, арк. 5 зв.
- 26 Там само, арк. 6.
- 27 Там само, арк. 7.
- 28 Там само, арк. 7-8.
- 29 Там само, арк. 9.
- 30 Там само, арк. 10.
- 31 Там само, арк. 18.
- 32 Там само, оп. 1, спр. 99, арк. 10.
- 33 Там само, оп. 8, спр. 933.
- 34 Там само, арк. 3-3 зв.
- 35 Там само, арк. 6 зв., 7 зв., 8 зв., 9 зв., 10 зв., 11 зв., 12 зв., 13 зв., 14 зв.
- 36 Там само, арк. 20.
- 37 Там само, арк. 5-16.
- 38 Там само, арк. 3.
- 39 Там само, спр. 1150, арк. 26-27.
- 40 Там само, арк. 27.
- 41 Там само, спр. 1151, арк. 3-4.
- 42 Там само, арк. 73 зв.-74.
- 43 Там само, спр. 934, арк. 1.
- 44 Там само, арк. 5, 12, 13.
- 45 Там само, арк. 8-11.
- 46 Там само, арк. 16.
- 47 Там само, арк. 17.
- 48 Там само, арк. 18.
- 49 Там само, спр. 932, арк. 1.
- 50 Там само, арк. 13, 15.
- 51 Там само, арк. 2, 4-7, 11, 21-22.
- 52 Там само, арк. 9.
- 53 Там само.
- 54 Там само, арк. 74-76.
- 55 Там само, арк. 24.
- 56 Там само, арк. 28.
- 57 Там само, спр. 1345, арк. 1 зв.

- 58 Там само, спр. 932, арк. 17-20.
59 Там само, спр. 1330, арк. 11.
60 Там само, арк. 11.
61 Там само, арк. 24-27.
62 Там само, спр. 931, 1166.
63 Там само, спр. 1166, арк. 3.
64 Там само, арк. 4.
65 Там само, арк. 6, 9.
66 Там само, 926, арк. 3-3 зв.
67 Там само, арк. 2.
68 Там само, арк. 4-6.
69 Там само, арк. 9.
70 Там само, спр. 925, арк. 1.
71 Там само, арк. 3 зв., 4.
72 Там само, арк. 5, 6.
73 Там само, арк. 7.
74 Там само, арк. 9.
75 Там само, спр. 927, арк. 1.
76 Там само, арк. 2 зв.-3.
77 Там само, арк. 4-10.
78 Там само, арк. 11.
79 Там само, арк. 12.
80 Там само, арк. 14.
81 Там само, спр. 1345, арк. 1.
82 Там само, арк. 5 зв.
83 Там само, арк. 3 зв.
84 Там само, арк. 3.
85 Там само, арк. 3 зв.
86 Там само, арк. 4-4 зв.
87 Там само, спр. 709, арк. 1.
88 Там само, арк. 2.
89 Там само, арк. 3-6 зв.
90 Там само, арк. 6 зв.
91 Там само, спр. 711, арк. 1.
92 Там само.
93 Там само, арк. 3-6.
94 Там само, спр. 696, арк. 63.
95 Там само, арк. 68.
96 Там само, арк. 70.
97 Там само, арк. 69.
98 Остапенко С. С. Очередная задача русского хлебного экспорта / С. С. Остапенко // Известия Киевского Коммерческого Института. – К., 1912. – Кн. XVII. – С. 1-25; Остапенко С. С. Персидский рынок и его значение для России / С. С. Ос-

тапенко // Известия Киевского Коммерческого Института. – К., 1912. – Кн. XVII. – 20 + 23 + 115 + 4 с.

⁹⁹ Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 1345, арк. 2.

¹⁰⁰ Там само, арк. 22.

¹⁰¹ Там само, арк. 21.

¹⁰² Кабузан В. М. Переселення українців у Далекосхідний край в 1850–1916 рр. / В. М. Кабузан // Український сторичний журнал. – 1971. – № 2. – С. 65–70; Якименко М. А. Переселення селян з України на Далекий Схід в епоху ринкових реформ кінця XIX – початку XX ст. / М. А. Якименко – Полтава: ІнтерГрафіка, 2003. – 129 с.

Andriy Chutkyi. An unknown constituent of oriental studios in Ukraine in the early XX century. *The paper studies the economic history of Ukraine in the early XX century. Especially, the role of Ukraine in the eastern direction of foreign trade in the first decades of this period. The topic is examined through the example of studying of Oriental language and Eastern countries in general in the Kyiv Commercial Institute, which was the first Ukrainian university of the economic profile, and where the line of research in question was started. The cause of this oriental interests had to a considerable degree economic implication e.g. infiltration of goods from Ukraine to the Eastern market.*

The countries of the Middle and the Far East were not only a subject to study but became one of the directions of a foreign trip for the students of the Kyiv Commercial Institute, a part of which were made to these regions on demand made by a number of firms. That points at the attention and interest of Kyiv entrepreneurs to the Eastern markets.

The priority role in the Eastern vector of interests of students and corresponding of the Institute's programmes belonged to Japan and China which corresponded to the general, in that time, tendency of interest in the market of that countries on the part of entrepreneurs from the leading world countries. Thus, it allows to consider domestic business circles in the early XX century as the ones that the pulse of world economic development. At the same time, this direction of international economic relations still remains important today and, therefore, makes actual the studying of historical experience in this question.

In spite of not having enough sources, the directions of the students' Easter trips for the period prior World War I, subjects of their researches and partial those business entities interested in studying the Eastern markets.

Even the beginning of World War I did not interrupt these directions of research in the Kyiv Commercial Institute which is an additional evidence of its importance and prospects on the part of the direction of the Institute.

Key words: *history of Ukraine in the early XX century, world history in the early XX century, relations between Ukraine and Japan, international relations, World War I.*

Отримано: 23.10.2016 р.